

ÎNTEMEIEREA ETICII COMUNICĂRII: FRANCISC JAKES ÎN ȘI FAȚĂ DE K. OTTO-APEL ȘI J. HABERMAS

Teodor Vidam

Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca

Abstract. The study shows one of the controversial problem of the XXth Century, namely: the place and role of communication process to make social life and in evolution of European spirituality. We think that after ethics conception of Aristotle and Kant, communication ethics is the greatest achievement of the XXth Century. This study presents K. Otto-Apel's and J. Habermas' qualitative lineaments of argumentation. In the same time it presents the diminution of this theoretical orientation. Concerning the problem of communication ethics F. Jaques brings a major contribution. He discovers logic space of interlocution, reveals the intelligibility as a condition of communication process of signify. He distinguishes between communicative character and communicability. The paradigm of communicability is the real contribution of F. Jaques at the communication of ethics.

Keywords: contemporary philosophy, philosophy of language, communication, ethics, semantics.

Comunicarea constituie procesul prin care trece informația. Teoria clasică a comunicării este teoria transmiterii mesajului. El e stabilit la plecare și măsurat la receptare. Limbajul nu aparține nici unuia, nici unora, nici tuturor; el se constituie ca o trăsătură de unire, ca o legătură (*vinculum*): „*Inter homines dicere*” (A zice între oameni). Filosofia limbajului depășește epistemologia lingvisticii. Ea este critică deoarece se gândește la ceea ce știința actualmente refuză să abordeze. Filosofia limbajului ține seama de versiunea oferită de lingvistică și logică. După F. Jaques în decompartmentarea atentă rezidă cea mai bună șansă a progresului gândirii. Miza ultimă a demersului întreprins de filosofia limbajului nu rezidă în zona lingvistic-logică a analizei discursului, ci în domeniul propriu-zis transcendental.

În derularea procesului comunicării F. Jaques instituie o disociere între *comunicativitate* și *comunicabilitate*. Comunicativitatea inserează întreaga gamă a comunicărilor (de la comunicarea interpersonală, de grup, public-comunitară la comunicarea mixtă care se folosește deopotrivă de limbajul comun, cel științific și acela categorial-filosofic, fără să se specifice în mod expres acest fapt), pe când comunicabilitatea desemnează o condiție a posibilității de interacțiune și înțelegere a sensului. Interlocuția, în acest caz, nu este un simplu fapt de a vorbi cu altul, ci ea este de ordinul unei condiții fondatoare. F. Jaques nu e preocupat de comunicarea între conștiințe, de comunicarea informațiilor, ci de comunicabilitatea discursului.

Perspectiva deschisă de F. Jaques în ce privește întemeierea eticii comunicării nu este de a anexa un nou domeniu, ci de a regândi economia de ansamblu a problematicii filosofice legată de procesul comunicării, pornind de la conceptul de comunicabilitate. Indicele major al acestui concept este emergența problemei sensului și a naturii raționalității. Comunicarea matrice este comunicarea interpersonală, care are o altă structură decât comunicarea mediatică. Ea este cea mai complexă și mai aptă în ce privește derivarea celorlalte forme (comunicarea socială, mediatică, publicitară, mixtă etc.), forme specifice care implică distorsiunea sau anularea unor parametri.

Comunicarea interpersonală ne dezvăluie rădăcinile care se află la baza experienței și reflecției umane, legătura dintre elementele referențiale și cele autoreferențiale, interacțiunea comunicativă (ca de exemplu între judecățile: „Viețuitorul este om și non-om” și „Omul se plimbă”), factor constitutiv al lumii sociale, de aceeași importanță precum munca și dobândirea mijloacelor tehnice în raportarea lor la lumea înconjurătoare. Interacțiunea comunicativă ne dezvăluie caracterul relațional al limbajului. Experiența fragilă a relaționalului ne dezvăluie convențiile, felul cum se articulează raportul interlocutiv cu cel referențial. O asemenea articulare e responsabilă de evoluția procesului comunicării de la comunicarea orală la comunicarea mediatică.

„Orice s-ar zice – constată F. Jaques – relația interlocutivă este marele absent al pragmaticii discursului care i-a scăpat lui Austin.”¹ Lucrările lui J. Austin și J. Searle, lucrări referitoare la analiza actelor de vorbire (speech acts), au fost elaborate în mod independent de o teorie bine fondată a interacțiunii verbale. Un act de limbaj nu se poate închide asupra lui însuși decât cu pedeapsa de a nu putea indica nici sensul conținutului său, nici valoarea sa comunicativă. Forța locuționară, ilocuționară și perlocuționară a unui act de vorbire specifică forma pe care o capătă de fiecare dată relația interlocutivă.

J. Habermas dă o interpretare sociologică sintagmei „acțiune comunicativă”, părănd a fi derivată dintr-o relație intersubiectivă stabilită simbolic, pe când conceptul de comunicabilitate necesită o reflecție în prealabil asupra bazelor semantico-pragmatice ale cunoașterii. Condiția interlocutivă a actului de vorbire

¹ F. Jaques, *L'espace logique de l'interlocution*, Paris, P.V.F., 1985, p. 27.

iese din incinta metafizică a eului, nu vizează nemijlocit obiectul de cunoscut, ci ne situează într-un context deschis, în interiorul căruia se închide pentru a se deschide în același timp spațiul logic al interlocuției, locul tainic de zămislire a enunțurilor. Nu întâmplător, închiderea rațională a teoriei ca ansamblu de enunțuri în mod precis comunicabile a fost în mod explicit denunțată de K. Gödel și repusă în cauză până în prezent.

Limbajul sintetizează în același timp o dimensiune sau un aport tranzacțional și o dimensiune sau valoare referențială. Adevărata problemă a procesului comunicării nu este aceea a accederii la o gândire impersonală, proprie cunoașterii și teoriei științifice, ci cum poate comunicarea să asigure convertirea individului în persoană. Prin ființarea comunicantă individual cheamă persoana. Dacă individul este în centrul unui mediu vital, persoana se află într-o parte oarecare a universului comunicării, deoarece încă nu știe care este acesta și cum poate să-i ocupe centrul. Pe plan interpersonal, se poate vorbi de primatul ontologic al relației – realitatea personală este întotdeauna relațională.

În procesul comunicării interpersonale, dimensiunea semantico-pragmatică reprezintă centrul nuclear de referință în ce privește intercomprehensiunea. Teoria referinței este în inima procesului de semnificare. Realul nu se manifestă în varietatea sa fără a fi obiectul comunicării. Referirea la ceva sau la cineva nu se poate face fără comunicare, fără a avea în vedere articulațiile sale esențiale (aspectul locuționar, ilocuționar și perlocuționar), aspectele calitative ce nu se pot constitui și funcționa în absența spațiului logic al interlocuției pe care a descifrat-o F. Jaques. Termeni centrali, precum adevărul și referința, nu pot fi stabiliți în afara unei situații pragmatice interlocutive. Ce aport teoretic ar trebui să privilegim: pe acela semantic, ce acordă o poziție esențială conceptului conjuncțional al semnificației, sau pe cel pragmatic, care stipulează un loc important comunicării lingvistice și preferă să trateze actele de vorbire mai degrabă decât enunțurile? Niciun aport nu are prioritate. Ambele sunt în mod egal necesare. Referirea la o realitate extralingvistică este o condiție necesară a constituirii discursului. Rolul asigurat filosofiei este de a gândi încă ceea ce este, în pofida disoluției ireversibile a meta-discursului hegelian. Spațiul logic al interlocuției ca punct și poziție transcendentală profesată de F. Jaques nu capătă forma nici a unei instanțe subiective, nici a unui mod canonic al discursului și nici a comunității ideale a interlocutorilor propusă de K. Otto-Apel, nici chiar a interesului (propus de Habermas). Transcendentalul capătă forma relației constituante, o poziție *a priori* asupra genezei sensului în general – comunicabilitatea.

Limbajul este constitutiv actelor de gândire, căci prin intermediul limbajului oamenii ajung să fie de acord. Mult timp dialogul, dialogismul și interlocuția au fost considerate noțiuni sinonime. Comunicabilitatea implică dialogul, dar dialogul câteodată îmbracă formă retorică și în măsură prea mică dialogică. Comunicabilitatea se sprijină pe relația interlocutivă. Ea nu poate rămâne la pluralitatea jocurilor de limbaj propusă de Wittgenstein. Între aceste jocuri de

limbaj nu există nimic altceva decât o asemănare de familie. O transformare concretă, o decizie sau o recomandare etică l-ar fi făcut să rădă pe Wittgenstein. Sunt mai degrabă wittgensteinienii decât Wittgenstein aceia care au conceput limbajul ca ansamblu eteroclit sau un labirint lipsit de firul Ariadnei. Orice joc de limbaj este o acțiune comunicativă ce presupune o capacitate reflexivă asupra limbajului și asupra formei de viață corespunzătoare.

Limbajul nu se constituie prin una sau două persoane izolate, ci printr-un subiect multiplu, prin exigențele dialogale ale interlocuției. Aceasta răspunde nevoii psihologice de a ne înțelege. Ideea unui joc de limbaj „transcendental” sau „ideal” este o contradicție în termeni. „Aceasta e interlocuția – precizează F. Jaques – care condiționează întrebuintarea limbii în întregime, de a nu se confunda cu utilizarea formelor lingvistice, nici cu acest sau acel joc de limbaj.”² În această ordine de idei, dacă lingvisticii îi revine descrierea trăsăturilor empirice ale comunicării prin limbaj, filosofiei îi revine expunerea caracterului transcendental, *a priori* asigurat limbajului de interlocuție.

Încrucișarea dintre Același și Altul nu poate substitui relația interlocutivă. Cercetarea fundamentelor unei relații umane într-o determinare a fiecăruia prin celălalt nu ne întoarce la neverosimil, ci la ordinea naturală a conceptelor. Relațiile sunt relații, iar proprietățile sunt proprietăți. A fi într-o relație interpersonală înseamnă a te afla într-o situație originară. Relația umană poate să fie directă sau indirectă; poate să fie simetrică sau pur și simplu complementară; poate să fie manifestă sau tănuțită; ea este în orice caz reciprocă. Desigur, relația binară nu este suficientă, dar ea este fundamental necesară oricărei relații ulterioare, în vreme ce mediarea celui de al treilea (cod, referent, judecător etc.) este fundalul pe care reciprocitatea se recunoaște. Reciprocitatea nu protejează oamenii de alienare sau opresiune, dar le este principial opusă.

Comunicarea interpersonală ca și concept-matrice permite interlocuția ca suport nemijlocit al unui raport de reciprocitate. Relația este ceea ce nu poate fi atribuit ca proprietate a unui subiect. Înainte de orice, relația interlocutivă este o relație diferită de imaginea pe care fiecare și-o face. Ea este diferită de intenție, diferită de orice experiență (*Erlebnis*) a locutorilor. Dacă este adevărat că o relație este ireductibilă în mod logic la o proprietate, la o stare sau la un act al limbajului, ar fi o eroare categorială a le confunda. Eroarea categorială rezidă în a atribui unei entități calificative ce aparțin unei alte entități. Asemenea erori sunt posibile în măsura în care nu i se acordă interlocuției statutul relațional deplin. Într-un fel, relația interlocutivă se aseamănă cu iubirea. Aceasta nu este propriu-zis nici posesiunea unuia de către celălalt (*Eros*), nici dorul mutual al unuia către celălalt (*Agape*); ea este de la început o relație de predilecție capabilă de a suscita și de a resuscita persoanele existente. Oricine iubește se naște ca persoană; „celălalt” este indispensabil. Ea se situează dincolo de imaginar, de afect, de tendințe. Un tropism nu alcătuiește o relație.

² *Ibidem*, p. 76.

Relația interlocutivă se manifestă în mod elementar prin funcția fatică ce trebuie pusă în joc pentru a asigura funcționarea canalului (a semnala locutorului că este ascultat, că receptorul știe despre ce se vorbește, că el acceptă ceea ce se enunță). Lingviștii moderni au lucrat asupra semnelor limbii, frazelor, făcând abstracție de referință. Acest anti-referențialism este bine cunoscut. Este imposibil să se studieze limbajul-în-sine. Or, nu se poate spune nimic care să nu implice un real extra-lingvistic. Obiectul lingvisticii nu sunt semnele în sistem, ci cuvintele în context proporțional, dar îndeosebi enunțurile care vizează o realitate extra-lingvistică. Revine filosofiei limbajului refacerea dimensiunilor reprimite, precum dimensiunea semantico-pragmatică ce implică interlocuția, respectiv sublinierea importanței semnificațiilor, în materialitatea și structura lor proprie.

Lingviștilor și semioticienilor de obediență structuralistă, filosofia limbajului le amintește că, prin funcționarea sa, limbajul este în același timp relațional și tranzitiv, adică nu se oprește din mișcare. Filosofia limbajului le amintește și unora și altora că închiderea transformă teoria în doctrină. Realitatea din afara limbajului constituie o condiție necesară a acestuia, iar limbajul o mediere spre extra-lingvistic. Orice raport interlocutiv își oferă sie însuși o a treia lume. De aici purced complicația și captura supradeterminării (supervenience), situațiile sociale concrete ale comunicării. De îndată ce limbajul încetează să fie referențial, el riscă să se identifice cu o discursivitate pur operațională. Relația semantică de bază nu este diadică (semnificant / semnificat), cum consideră Saussure, nici triadică, cum se consideră în tradiția post-fregeană (semn/ sens/ referent), ci, după cum subliniază F. Jaques, tetradică: sistem de semne, instanțe enunțative în relație, sens și referință. Semnificarea este un proces. Interlocuția atinge, prin intercomprehensiunea pe care o determină, situația originală a semnificației.

Limbajul nu poate fi conceput fără lume, adică fără rost. Se știe ceea ce se zice pentru că se știe despre ce e vorba. Analiza trebuie să articuleze atunci referința și interogația. Ruptura dintre problemele conceptuale și problemele de fapt este ruinătoare. Știm dinainte că nu există o descriere completă a realului, nici o dialectică ce asigură prezența logosului în dialog. Comunicarea constă în a emite și a transmite. Miza filosofiei limbajului este de a stăpâni mulțimea jocurilor de limbaj prin interlocuție. Aceasta permite structurarea semnificațiilor și elaborarea ideilor. În acest fel, comunicabilitatea se opune excrescenței și proliferării, creșterii haotice a comunicativității. Comunicabilitatea se centrează pe căutarea semnificațiilor veritabile, dincolo de stereotipii, de locul comun care devine moneda curentă a părerilor noastre. Mulți au remarcat că limbajul nu poate fi redus la operațiile simple de codare și decodare. Limbajele se alcătuiesc în jurul semnificațiilor și a căutării sensului, adică trimit la o valoare metalingvistică. Competența comunicativă reiese din strategiile semantico-pragmatice de a diferenția ierarhizarea nivelurilor comunicării (prejudicativ sau cel al mitemelor, comun, științific și categorial filosofic).

Majoritatea lucrărilor tratează comunicarea ca un fenomen unidirecționat, pornind de la emitent spre receptant sau, dacă eventual se are în vedere relația inversă, se tratează secvențial, fără a dezvălui caracterul complex al comunicării ca sistem de acțiuni și reacțiuni, ca producere a semnificațiilor prin spațiul logic instituit spontan între locutori, altfel zis, prin rolul coagulant pe care îl are interlocuția sesizată și teoretizată de F. Jaques. Ca atare, „Fiecare cuvânt contribuie la sensul unui enunț în măsura în care el este produs de interacțiunea între locutori”³. Spirala comunicativă nu este o buclă care se închide asupra ei înseși. Ea rămâne deschisă, autocorectându-se din mers.

Limbajul ideografic preconizat de Frege a intenționat să excludă interlocuția în analiza unui enunț. Or, actul enunțării interlocutive restituie elementele deictice, atitudinile propoziționale, țesătura genuină și inefabilă a intercomprehensiunii. În afara activității semnificative a interlocutorilor, enunțurile nu au un sens intrinsec. Comunicarea lingvistică implică două aspecte: *structura de cod*, care pune în lumină marca tipului de comunicare, și *structura de rețea*, care specifică modul de circulație a mesajelor. Convergența dintre aceste două aspecte ne dă o perspectivă justă asupra procesului comunicării în prezent. Filosofia limbajului nu trebuie să rămână indiferentă la mișcarea de fond ce traversează ansamblul științelor umane.

Codul precede mesajul ca repertoriu de semne convenționale. Comunicarea este de negândit fără cunoașterea regulilor care determină activitatea verbală. Orice limbă naturală are în modul său de ființare structura unui cod gramatical. Sursele și resursele limbii depășesc ansamblul enunțurilor sub formă de discurs. „Acest permanent relativ, de ordin funcțional, constituie limba ca memorie.”⁴ În fond, bogăția unei limbi naționale nu se constituie decât în circuitul vieții sociale. O limbă nu este decât ansamblul mijloacelor virtuale ale comunicării interlocutive atât cât durează o comunitate de oameni susceptibili să se înțeleagă. Limba constituie un nivel de organizare destul de stabil, pe când discursul este locul articulării precare a subcodificărilor parțiale. Primul fruct intelectual al unui popor este limbajul său.

Concepțiile filosofice ale lui K. Otto-Apel și J. Habermas s-au constituit pornind de la analiza procesului comunicării, îndeosebi a dialogului, care transformă datele semantice pe calea schimbului. Limbajul are ca scop norma de inteligibilitate și ca efect un consens fără constrângere. Arhitectonica gândirii lor este pusă în serviciul unor mize diferite. Astfel, K. Otto-Apel e conștient că e nevoie de o etică a umanității la nivel planetar, care să depășească normele morale care reglementează viața de grup, să se impună relațiilor dintre comunitățile umane mari în lupta pentru supraviețuire, dincolo de politicile naționale care invocă drept autoritate superioară rațiuni de stat. Nevoia asumării unei responsabilități colective la scară planetară e cerută îndeosebi de consecințele acțiunilor civilizației tehnico-științifice.

³ *Ibidem*, p. 209.

⁴ *Ibidem*, p. 348.

„Dar deoarece normele și judecățile de valoare nu pot fi derivate din fapte nici prin formalismul inferențelor logico-matematice, nici prin inferențe inductive, ideea de obiectivitate științifică pare să îndepărteze pretenția de validitate a normelor morale sau a judecăților de valoare către domeniul unei subiectivități care nu obligă.”⁵ Preocupat de a ieși din impas, îndeosebi de a depăși fisura sesizată de D. Hume dintre *factual* (ceea ce este) și *valoric* (ceea ce trebuie să fie), K. Otto-Apel subliniază ideea conform căreia ceea ce este merge pe linia descriptiv-argumentativă, pe linia recunoașterii obiective a cunoașterii științifice, iar ceea ce trebuie merge pe linia ideal-argumentativă, a desprinderii și detașării de lumea factuală, dar numai o linie de mijloc, care recunoaște dublul statut existențial propriu procesului comunicării (subiectiv-obiectiv și obiectiv-subiectiv) poate să zidească un pod peste ruptură.

Validitatea intersubiectivă a actelor de limbaj este o condiție legitimă pentru stabilirea unui adevăr prin consens. Pentru a înțelege scopurile și normele morale, trebuie să ne întoarcem înapoi la existent și să depășim înțelegerea-de-sine. Științele umane au descoperit neputința științelor exacte și naturale de a dispune de o înțelegere evaluativă. Relația intersubiectiv comunicativă este edificatoare în procesul de trecere de la individ la persoană. Metaetica nu poate să prescrie noțiuni, dar poate da seama de ceea ce este moral sau chiar să identifice o acțiune „bună” din punct de vedere moral.

Științele umane pot fi considerate ca organon al eticii. Conform poziției lui K. Otto-Apel, problema care se pune în cazul eticii este aceea de a identifica propozițiile practice a ceea ce s-ar cuveni să fie. A urma regulile logice ale gândirii consistente reprezintă de la sine înțeles o întemeiere pentru etică. Lipsa unui nucleu ideatic puternic, paradigmatic tinde să ducă la relativism moral și nihilism. Ambele poziții clasice ale pozitivismului au evitat să cuprindă prin înțelegere sinele și pe ceilalți. Or, o singură persoană nu poate să urmeze o regulă și să instituie validitatea în interiorul unui limbaj privat. Individul, prin sine însuși, în termenii capacităților și abilităților sale, este incapabil să urmeze o regulă, chiar dacă N. Chomsky admite că fiecare ființă umană posedă dispoziții înnăscute să dobândească un limbaj.

„Întemeierea eticii comunicării, care s-a dezvoltat până acum se bazează pe presupoziii ideale.”⁶ K. Otto-Apel consideră, împreună cu J. Habermas, că nu putem vorbi de competență gramaticală în afara presupozitiei „competenței comunicative” a interlocutorilor în dimensiunea pragmatică a rostirii. Teza lui K. Otto-Apel a unei comunități ideale de interlocutori este o orientare strategică a acțiunii morale, deoarece disocierea lui M. Weber între etica convingerii și etica politică nu rezistă unui examen logic atent. Astfel, etica politică nu poate interzice

⁵ K. Otto-Apel, *Towards a Transformation of Philosophy*, Routledge & Kegan Paul (eds.), London, Boston and Henley, 1980, p. 228.

⁶ *Ibidem*, p. 278.

minciuna și nu poate împiedica transformarea ființei umane din valoarea scop-în-sine în valoare mijloc. Însă, prin alegerea de sine și de la sine, cineva poate să aleagă umanitatea.

Condiția *a priori* a comunității ideale a interlocutorilor ca și precondiție critică poate evita, prin posibilitatea și validitatea argumentării, filosofia transcendențială tradițională. Ea permite afirmarea unei comunicări reale și în același timp ideale pentru a stabili adevărul într-o manieră adecvată. Putem considera împreună cu K. Otto-Apel etica comunicării ca o strategie de supraviețuire, care pe termen lung ne apare ca strategie de emancipare de constrângeri, de relativisme mărunț-meschine. Putem considera etica comunicării ca o terapie necesară contra distorsiunilor și asimetriilor unui dialog interpersonal, contra disimulării ideologice a intereselor și valorilor reale, autentice, adică rezonabile.

Pentru Habermas este vorba de a reintegra comunicarea în contextul istorico-cultural, circumscriind formele pașnice ale discursului printr-o abordare critică, capabilă să se detașeze de limbajul cotidian. Habermas definește în rezumat competența comunicativă a protagoniștilor prin apartenența lor la o societate. Ca atare, activitatea comunicativă trebuie să permită fiecăruia de a se recunoaște liber în împărtășirea adevărilor comune, a dorințelor generalizabile; el introduce dinafară elementul normativ, făcându-se un efort din partea locutorului pentru a se dobândi consensul. El consideră acțiunea comunicativă ca făcând parte din celelalte tipuri de interacțiune socială.

În viziunea lui Habermas, acțiunea comunicativă nu porcede de la relația interlocutivă: ea nu este întemeietoare, ci întemeiată. El consideră expresia lingvistică ca fiind formală, veridică și corectă, putându-se stabili în mod simbolic, în funcție de interese. În acest fel, ea își menține privilegiul validității prin conformitatea socială. El distinge între muncă și interacțiuni: munca este o activitate rațională care pregătește mijloacele în vederea unui scop, pe când acțiunea comunicativă, parcurgând simboluri și conformându-se la norme, definește autonomia judiciară a fiecăruia. J. Habermas deplasează comunicarea de la o raționalitate formală aflată sub jurisdicția unui scop la o activitate orientată de anumite valori, adică abordată de pe o poziție critică: comunicarea aparține reflectării conștiente a intereselor care o comandă.

În acest context, referitor la modalitățile de concepere a comunicării și la orientările teoretice ale celor doi filosofi germani, ne putem chestiona: Cine exercită reflecția critică, după K. Otto-Apel, subiectul colectiv? Ori cum i se poate conferi comunității ideale a interlocutorilor statutul rațiunii practice? În cazul versiunii teoretice a lui J. Habermas, ne putem întreba în mod legitim: Care sunt acele interese și mai ales cine comandă (și cui anume) procesul comunicării?

Considerăm că paradigma comunicabilității propusă de F. Jaques depășește aceste incertitudini, aceste scăderi, punând în termeni de adevăr înțelegerea unei teorii a semnificației fără să ocolească experiențele intenționale, deoarece sensul însuși al interacțiunii verbale exclude posibilitatea de a fi redusă la întrebuintarea

personală a conținutului propozițional. Filosofia neomarxistă a școlii de la Frankfurt a evidențiat viața interactivă a indivizilor în societate, dar nu a insistat în măsura cuvenită asupra interacțiunii discursive înseși. Comunicarea nu este reală decât dacă ea este reciprocă. Este necesar să dezvăluim preeminența *a priori* a dimensiunii pragmatice a limbajului. Nu e loc pentru înființarea *a priori*-ului în realitatea psihologică a egoului, nici aceea a realității sociologice. Recunoașterea sa nu se întemeiază pe universul concret și pe normele sale prealabile.

Condiția comunicabilității universale sugerată de Kant în cazul judecăților reale este departe de a fi trivială. Momentul interpretării este privilegiat dacă se integrează în situația originală a semnificației. Relația interlocutivă face posibilă constituirea semnificației enunțurilor noastre în și prin limbaj. Semnificația se produce în spațiul interlocutiv prin transcenderea idiolectelor. A fi într-o situație interlocutivă înseamnă a fi reperat cronotopic, înseamnă a avea un trecut și un viitor mai mult sau mai puțin apropiat sau îndepărtat. Relația interlocutivă implică pentru persoană condiția esențială a ființării comunicante în rețeaua comunicării juste. Ea permite formarea competenței comunicative ca purtătoare a deciziei responsabile. Acestea sunt miza și efectul terapeutic al eticii comunicării.

Comunicabilitatea, ca parte complementară a comunicativității, s-a constituit mai târziu. Spre deosebire de comunicativitate, care vizează sensul pasiv al procesului comunicării și face să circule ceea ce s-a asimilat, ceea ce s-a depozitat, ceea ce este în mod virtual comun, comunicabilitatea pune accentul pe *sensul activ* al procesului comunicării, pe ceea ce nu este încă comun, dar e pe cale să se constituie. Comunicabilitatea circumscrie schimbarea datelor semantice, ea vizează procesul real de constituire a semnificațiilor și căutarea sensului, și nicidecum o universalitate impersonală. Ea ne ajută să întrezărim nucleul tare al semnificării și ceea ce subzisdă dincolo de subiectul epistemic și practic.

Momentul transcendental, inclus de spațiul logic al interlocuției, este acela în care gândirea pune în comun un înțeles împărtășit în mod reciproc, limita necondiționată, care nu poate fi neglijată, nici suprimată pe orice cale. A dezvălui locul transcendentalului (*topos noetic*) înseamnă a sesiza intricația dintre comunicare, limbaj și rațiune. Semnificarea nu poate fi raportată direct la spirit, ci la instituirea limbajelor umane, care prin munca de reprezentare prin semne, prin simbolizare, condiționează receptivitatea realului în locul formelor intuitive ale posibilității experienței. Școala de la Palo-Alto susține ideea conform căreia comunicarea socială nu încetează să creeze realitatea, realul nefiind el însuși decât o construcție socială.

Gândirea care se gândește pe ea însăși nu e posibilă fără limbaj ca manifestare prin relațiile dintre oameni. Constituirea gândirii, în și prin mediul lingvistic, înseamnă că nu poate fi redusă la un monolog interior. În relația interpersonală, ființa umană are experiența că depinde de alt om, că a gândi nu înseamnă nici a reprezenta, nici a construi, ci a comunica și a se interoga împreună cu ceilalți. Textura însăși a ideii este aceea a unui complex de interacțiuni teoretice.

Spiritul e un moment conștient de el însuși, o capacitate de ordin secund ce se manifestă prin comunicabilitate, dar nu una de ordin secundar.

Lumea nu este lumea mea, ci lumea „noastră”. Spre deosebire de relativism, finitudinea este insurmontabilă. Dar, după cum subliniază F. Jaques, relația constituie faptul primar al realității umane și norma centrală a acestei realități, în dreaptă consecință; ea are statutul unei instanțe transcendente și importanța etică cuvenită. Naivitatea este de a vedea în etică o constrângere secundă în loc de o dimensiune indispensabilă unei plenitudini umane. Comunicabilitatea în sensul activ al termenului se atașează manierei în care funcționarea gândirii sau a discursului în situația reală se face prin punerea în comun a unui concept sau a unei expresii de limbaj. Este vorba de a institui informația ca putere de organizare sau de acțiune, pe lângă informația ca dobândire de cunoștințe. Comunicabilitatea nu este făcută, ci este de făcut. Omul se naște în comunitatea pe care nu a ales-o. Ea este constitutivă pentru uman și nesubstituibilă. Este necesar a înțelege comunicarea și îndeosebi indicele său major, comunicabilitatea, deoarece nu există obiectiv mai important pentru filosofie și pentru etica comunicării.

„Exigența comunicabilității este în același timp universală și istorică, etică și semantică.”⁷ Angoasa se naște din repulsia individului de a deveni un eu personal. Raportul nostru cu sensul trece prin limbaj și prin alteritate. Astfel, cele două mișcări – obligația cu privire la reguli și autonomia datorată cunoașterii și exercitării lor – caracterizează ființa umană aflată în relații. Adevărul se constituie mai degrabă împreună decât prin reminiscențe și inneism. El nu poate fi căutat doar prin corespondență, dezvăluire, ci prin legături și consens.

Omul adevărat se recunoaște prin împărtășirea sensului, precum frângerea pâinii pe care o împărțim cu ceilalți, dincolo de interese mărunț-meschine și limite formale. Pe bună dreptate, consideră Tolstoi, dacă nu putem merge drept, acest fapt nu înseamnă să alegem ca referință linia frântă sau în zig-zag. Personalitatea filosofică a lui F. Jaques are un relief valoric distinct în și față de K. Otto-Apel și J. Habermas, deoarece recunoaște ca posibile teze precum comunitatea comunicării ideale a interlocutorilor, acțiunea comunicativă determinată de interes; el pune accentul pe dialogism ca plenitudine a realizării relației interpersonale, pe descoperirea și identificarea interlocuției ca (*topos noetas*), pe comunicabilitate ca derivat al reciprocității în pofida pluralității codurilor, în pofida apartenenței noastre la comunități închise. Dialogul, solicitând competența noastră comunicativă, face să îmbobocească o floare în câmpul uzanțelor rutiniere. Nesiguranța sa, rezistența la analiză, ardoarea sa fragilă depun mărturie despre viața însăși a sensului.

⁷ F. Jaques, *op. cit.*, p. 584.